

KİTABXANA STATİSTİKASINDA OXUCULARIN SOSIAL QRUPUNUN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Müstəqil, suveren respublikamızda dövlət statistika siyasəti mövcuddur (1). Artıq o, ölkənin ictimai-siyasi, sosial-mədəni, elmi-texniki, iqtisadi, idarəetmə və digər həyatında fəaliyyət göstərir, dövlət əhəmiyyətli məlumatlar sisteminin vahid dövlət xəzinəsini təşkil edir, təkmilləşdirir və məxfiliyini qoruyub saxlayır. Dövlət statistikasının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır. O, qanun və hüquqi sənədlərlə müəyyən edilir və tənzimlənir. Maraqlıdır ki, dövlət statistik göstəricilərindən respublikanın dinamik inkişafında və qüdrətinin artırılmasında istifadə olunur.

"Statistika haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş, ölkə prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən 1994-cü il fevralın 18-də tarixdə (№789) təsdiqlənmişdir. Qanunda dövlət statistikasının fəaliyyət və qanunauyğunluqları elmi əsaslarla müəyyən edilmişdir ki, bu da bir çox məsələ və problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Respublikamızda statistika sistemi mövcuddur. O, Azərbaycan Statistika Komitəsi və onun yerli orqanları vasitəsilə idarə olunur. Statistik məlumatların ideya məzmununun açılmasında onun təsnifatının (Məlumatların kodlaşdırılmasının) böyük əhəmiyyəti vardır (2).

Kitabxana statistikasını respublika statistikasının tərkib hissəsi olub, ümumi və təcili məqsədi nəzərə alınmaqla tarixi-xronoloji prinsiplərə əsaslanır, kitabxanaların inkişaf və fəaliyyəti haqqında geniş məlumatlar vermək imkanına malikdir. Kitabxana statistikasını sosial-iqtisadi statistikada mühüm yer tutur. Kitabxana statistikasını haqqında elmi-nəzəri və təcrübi fikirlər bir çox dərslik (3), dərs vəsaiti və elmi məqalələrdə öz əksini tapanmışdır. Dosent X.I.İsmayilov yazır: "Kitabxana statistikasını sosial-iqtisadi statistikanın bir bölməsidir. Öz sahəsində baş verən qanunauyğunluqları öyrənmək üçün kitabxana statistikasını sosial-iqtisadi statistikanın nəzəriyyə və metodologiyasını tətbiq edir" (4).

Göstərmək lazımdır ki, kitabxana statistikasına haqqında geniş elmi məlumatlara rast gəlsək də, nədənsə mühüm bir məsələ kitabxanaşünas alimlər və mütəxəssislər tərəfindən unudulmuş, onun araşdırılmasına az fikir verilmişdir. Kitabxana dedikdə oxucu şəxsiyyəti ilə rastlaşırıq. Bu şəxsiyyətin kimliyini, onun sosial tərkibini öyrənməklə kitabxanaların cəmiyyətdə rolunu və yerini aydınlaşdırmaq imkanı əldə edə bilirik. Çünki oxucuların sosial tərkibinin müəyyənliyi onların kitabxanalardan istifadə etmə meyarını nə qədər aydınlaşdırırsa, digər tərəfdən, xalqımızın mədəni və intellektual səviyyəsi haqqında da təsəvvür yaradır. Kitabxana statistikasında kitabxanaların təsnifatından asılı olaraq onların bir çox fəaliyyətləri haqqında dəqiq rəqəmlər verilir. Göstərmək lazımdır ki, kitabxana statistikasının ilkin mənbəyi, tabeçilik mənsubiyyətindən asılı olaraq ayrı-ayrı kitabxanalarda tətbiq olunan uçot formalarına və vahidliyə əsaslanır. Təhsil və digər sahəvi kitabxanalarda isə xüsusi qeydiyyat jurnalları mövcuddur. Oxucuların sosial qrupları haqqında ən geniş və mükəmməl uçot formaları M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında və M.S.Ordubadı adına Naxçıvan Muxtar Respublikası Kitabxanasında istifadə edilir. Burada bir məsələni heç vaxt unutmamaq olmaz: kitabxana statistikasında istifadə edilən uçot formaları və kitabxananın xidməti ilə bağlı sənədlər məzmunca sabit deyil, bəzi müddəalar tez-tez dəyişir, yenisi ilə əvəz olunur.

Təəssüflər olsun ki, bu dəyişikliklər içərisində nədənsə, oxucuların sosial tərkibinə aid faktlar üstünlük təşkil edir. Bu da oxucu qrupları haqqında məlumatları məhdudlaşdırır, ölkə əhalisinin hansı qrupunun kitabxanalardan daha çox istifadə etmə faktını gizlədir, örtüklü saxlayır. Bu isə kitabxanaların mədəni - ictimai fəaliyyətinə və nüfuzuna xələl gətirmiş olur.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi kitabxanalarında tətbiq olunan uçot işini iki dövrə bölmək olar: Birincisi, 1975-1990-cı illər; İkincisi, 1991-2000-ci illər.

Etiraf etmək lazımdır ki, SSRİ məkanında istifadə edilən uçot formalarında oxucuların sosial tərkibi haqqında mükəmməl məlumatlara rast gəlmək çətin deyildir. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün bəzi faktlara nəzər yetirək: Mərkəzi Statistika İdarəsinin 12.06.1985-ci il tarixli 306 sayılı əmri ilə təsdiqlənən "Kütləvi universal kitabxanaların hesabatı" adlı statistik uçot formasının 3-cü bölməsi oxuculara həsr edilmişdir. 3-8-ci qrafalarda oxucuların peşə məşğulluğu (fəhlə və s.), oxucuların ali və orta ixtisas təhsili, oxucuların yaş xüsusiyyəti: a)

3-cü siniflər üzrə şagirdlər; b) 14-21 və 22-29 yaşlı gənclər nəzərdə tutulmuşdur. Göründüyü kimi, burada kitabxanadan istifadə edən bütün sosial qruplar haqqında məlumatlar verilməmişdir, oxucunun cavabı ilə kifayətlənmək olar. Burada oxucular barədə bir çox məlumat əldə etmək mümkündür.

Əlimizdə kitabxanalar barədə bir uçot forması da var. Bu başqa uçot formalarından tamamilə fərqlənir. Mədəniyyət Nazirliyinə təbə olan bütün kitabxanalar haqqında 73 sorğuya cavab verir. Burada ilk növbədə diqqətimizi cəlb edən kitabxanaların tip, növ və ərazi əlamətlərinə görə təsnifləşdirilməsidir. Təsnifləşməyə uyğun olaraq 24 sorğuya cavab verilir ki, bu da sosial qrupların müxtəlif kitabxanalardan necə istifadə etməsini bildirir.

Digər tərəfdən, SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin 22.06.1983-cü il tarixli 360 sayılı əmri ilə təsdiqlənmiş "Kütləvi və universal kitabxanaların illik toplu hesabatı" (6) adlı uçot formasında oxucuların sosial qruplarının kitabxanalardan istifadə etmə mənzərəsi daha geniş maraqlandırır. Formanın 3-cü bölməsinin 28-33-cü qrafaları məhz oxucuların sosial tərkibinə: onların təsərrüfat həyatında yer tutmasına, peşə məşğulluğuna, ali və orta ixtisas təhsilli olmalarına; yaş xüsusiyyətlərinə: şagird və oxucu olmalarına (14-21, 22-29 yaş) həsr edilmişdir. Məsələn: 1984-cü ildə Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində 3767 kitabxana olmuşdur. Bu kitabxanalardan 2647,0 nəfər ümumi oxucu istifadə etmişdir. Bütün oxuculara elmin müxtəlif sahələrinə aid 28749,8 nüsxə ədəbiyyat verilmişdir. Oxucuların sosial tərkibi isə belədir: fəhlələr 555,3 nəfər; ictimai təsərrüfatla məşğul olanlar 1140,6 nəfər; ali və orta ixtisas təhsillilər 430,0 nəfər; I-VIII siniflər üzrə şagirdlər 867,8 nəfər, 22-29 yaşlı gənclər 620,6 nəfər və s. Oxucuların milli mənsubiyyətinə görə kitabxana fondundan istifadə etmə faktı formanın 41-42-ci qrafalarında öz əksini tapmışdır. Qeyd olunan bütün oxuculara 35391,6 nüsxə ədəbiyyat verilmişdir. Bundan 21843,9 nüsxəni ana dilimizdə, 6826,1 nüsxəni isə rus dilində olan ədəbiyyat təşkil edir. Bununla bərabər, 1984-cü ildə nazirliyə məxsus 3767 müxtəlif tipli kitabxanalardan 2647,0 nəfər ümumi oxucu istifadə etmişdir ki, bunun 50 faizdən çoxunu – 1488,4 nəfərini şagird (867,8 nəfər) və gənc oxucular (620,6) təşkil edir və s. İkinci dövrdə istifadə olunan hesabat formalarında isə oxucuların sosial qrupları haqqında adi məlumatlara belə rast gəlmək qeyri-mümkündür. Bu, bilavasitə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən tərtib edilmiş müxtəlif statistik uçot

formaları ilə sıx surətdə bağlıdır. Komitənin 22.08.2000-ci il tarixli 3915 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Kütləvi, universal kitabxanaları"nın 6-mədəniyyət formasının 1-ci bölməsinin 6-cı qrafasında və yenə həmin komitənin 22.08.2000-ci il tarixli 3915 №-li qərarı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi sistemindəki kütləvi və universal kitabxananın illik hesabatlarının toplusu"nın (80-A-T-RIK №-li forma) 5-ci qrafasında təkcə bir oxucu qrupu haqqında – "15 yaşınadək uşaqlar" faktında rast gəlmək olar.

Kitabxanalar haqqında yeni bir forma da vardır. Burada da məqsədimizə çatı bilmədik. Komitənin 22.05.2001-ci il 39/5 №-li qərarına uyğun olaraq tərtib edilmiş "80-a-RIK №li forma"da (kirillə tərtib olunmuş forma) isə oxucuların sosial tərkibi haqqında heç bir məlumat verilmir. Burada ancaq ümumi oxucular və onlardan neçə nəfərinin kənd yerlərində məskunlaşdığı göstərilmişdir.

Bütün bunlardan belə bir nəticə çıxarmaq mümkündür: bu uçot formalarını tərtib edənlərin və onlarla razılaşanların kitabxana işindən, kitabxanalardan istifadə edən oxucuların çoxsaylı sosial qruplarından xəbərləri yoxdur. Əgər biz milli, respublika və ayrı-ayrı dövlət kütləvi kitabxanalarının illik mətn hesabatlarına və ya digər sənədlərə diqqət yetirsək, orada oxucuların sosial qrupları haqqında ətraflı məlumatlara rast gələ bilərik. Məsələn, Bakı Şəhəri Mərkəzi Kitabxanasından ümumilikdə 1999-cu ildə 38816 nəfər oxucu istifadə etmişdir. Bundan 4670 nəfəri fəhlə, 8816 nəfəri qulluqçu, 22227 nəfəri isə təhsil alan oxuculardır. O cümlədən, orta məktəb tələbələri 3855 nəfər, ali məktəb tələbələri 13463 nəfər, texniki-peşə məktəblərinin tələbələri 4909 nəfər və s. (8) Digər bir misal: C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasından 2001-ci ildə 7254 nəfər gənc oxucu istifadə etmişdir. Onlara 100638 nüsxə ədəbiyyat verilmişdir (9).

Göründüyü kimi, hər hansı bir kitabxananın fəaliyyətinə nəzər yetirdikdə, orada müxtəlif sosial qrupların geniş istifadə etmə fondu ilə rastlaşacağıq. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən kitabxanalarla bağlı tərtib edilmiş müxtəlif uçot formalarında ictimai-siyasi, sosial-mənəvi əhəmiyyət kəsb edən oxucuların sosial qrupları barədə tutarlı məlumatların verilməsi ən zəruri və təxirəsalınmaz vəzifə hesab edilməlidir. Çünki bu göstərici arxasında xalqımızın mədəni və intellektual səviyyəsi durur. Ona görə də istifadə edilən uçot formalarında iki yaş qrupu (15 yaşınadək şagirdlər; 14-21, 22-29 yaşında olan gənclər) nəzərə alınmaqla digər sosial qruplara – fəhlələrə, qulluqçulara, ali və orta

ixtisas təhsillilərə, müəllim, həkim, mühəndis-texniki işçilərə və s. geniş yer verilməlidir.

VII. Kitabxana statistikasında tətbiq olunan uçot formalarındakı bu ciddi boşluğu aradan qaldırmaq üçün alim və mütəxəssislərlə Statistika Komitəsinin, respublika Mədəniyyət Nazirliyinin birgə məsləhətləşmələrinə böyük ehtiyac var.

ƏDƏBİYYAT

1. Statistika haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı. – 1994. - 15 iyun. - № 11. - S. 3-9.
2. Yenə orada. S. 6.
3. Фрумин И.М. Библиотечное дело: Организация и управление. – М.: Книга, 1980. С. 106-131.
4. İsmayilov X.İ. Kitabxana işinin idarə edilməsinin metodiki və təşkilati məsələləri: Ders vəsaiti. – B., 1995. S. 8.
5. Kütləvi, universal kitabxanaların hesabatı /Mərkəzi Statistika İdarəsinin 12.06.85-ci il 306 sayılı əmri ilə təsdiqlənmişdir.
6. Kütləvi və universal kitabxanaların illik toplu hesabatı/ SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin 22.06.83-cü il tarixli 360 sayılı əmri ilə təsdiqlənmişdir.
7. "Kütləvi, universal kitabxanalarının" 6 – mədəniyyət forması Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 22.08.2000-ci il tarixli 39/5 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuşdur.
8. Bakı Şəhəri Mərkəzi Kitabxanasının 1999-cu ilə aid illik mətn hesabatı. S. 5.
9. C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının 2001-ci ilə aid illik hesabatı.

М.М.БАГИРОВ

Значение определения социальных групп читателей в библиотечной статистике

Резюме

В статье рассмотрены важнейшие принципы ведения дифференцированного учета читателей различных социальных групп в библиотечной статистике, даны некоторые рекомендации по усовершенствованию этого важнейшего вида статистического учета читателей в республике.